

La España Industrial. Activitat econòmica i vida quotidiana al tombant del Sexenni, 1868-1874

M. Lluïsa Gutiérrez Medina*

La España Industrial va ser la primera societat anònima creada a Madrid, el 1847, dedicada a la transformació completa del cotó. La van promoure els germans Muntadas Campeny, possiblement, els empresaris que millor encarnaven el paradigma del dinamisme emprenedor existent entre la burgesia industrial catalana a mitjan del segle XIX.¹ Es tractava d'una fàbrica totalment mecanitzada, al més pur estil manchesterià. Alhora, van modernitzar la fàbrica que ja posseïen al carrer de la Riereta de Barcelona i que incorporaren a la societat com a base productiva.

Amb tot, a les dificultats per les que travessava el país en el moment de construir la fàbrica s'hi va afegir la crisi de 1848. Un cop molt fort que només la capacitat directiva va saber afrontar i així impedir que la societat fos arrossegada cap a la fallida, com altres societats. A partir de 1851, la societat es traslladà a Barcelona, però no es van emetre més que la meitat de les accions proposades en el moment de la seva constitució. Els deu primers anys van exercir la direcció *in solidum* set dels germans Muntadas. A partir de 1857, Isidre Muntadas i Josep Antoni Muntadas passaren a ser, amb caràcter vitalici, l'ànima de la societat. Així, doncs, en el període 1868-1874, que estudiem, ambdós continuaven exercint de directors, i a partir de 1866 van estar assessorats i alhora controlats per la Junta de Govern, que va passar a ser Junta d'Inspecció.

En aquesta investigació es pretén mostrar les estratègies adoptades pels directors per a maximitzar el benefici de la societat, tant en l'àmbit tecnico-productiu com en el de la comercialització i revalorització dels solaris, edificis, etcètera. És a dir, d'una banda, descobrir les decisions que prengueren en cada moment per optimitzar tots els factors que intervenien en l'activitat productiva –combinació de capital, treball assalariat, tecnologia–, i de l'altra, quines van ser les decisions adoptades en relació a la situació dels mercats, el tipus de productes a produir, la quantitat, distribució, condicions, etcètera. Igualment, es pretén palesar la incidència dels fenòmens de caràcter social i ciutadà en el desenvolupament de l'activitat productiva d'aquesta societat.

La investigació parteix de l'anàlisi de les memòries de les juntes ordinàries d'accionistes del període, celebrades els mesos de febrer i d'agost, les memòries

* Universitat de Barcelona.

1. F. CABANA, *Fabricants i empresaris. Els protagonistes de la Revolució industrial a Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993, vol. I i II.

de les juntes extraordinàries i els protocols del notari Fernando Ferran, amb qui *La España Industrial* va treballar fins a la seva mort, el 1873. També, la correspondència generada per la societat, centrada en determinats clients i en els corresponents majoristes ubicats a diferents ciutats del territori nacional, que informaven dels assumptes propis del negoci i, de vegades, hi afegien comentaris sobre situacions diverses de la seva ciutat. Així mateix, s'ha buidat la correspondència, gairebé diària, mantinguda pels agents comercials i els directors, així com la d'alguns col·laboradors instal·lats a Anglaterra, l'Alsàcia, Pernambuco o París.

La característica principal d'aquest tipus de fonts és el seu caràcter polièdric: a més d'oferir aspectes relatius a l'activitat empresarial, solen aportar informacions de gran valor relatives al moment d'escriure-les. El seu contingut esdevé, aleshores, un relat de la vida política i social dels diversos indrets on es troben els interlocutors. La seva informació, per tant, recolza i matisa els fets polítics i socials en un àmbit local.

Característiques del Sexenni

El Sexenni, tot i ser considerat un període convuls del segle XIX a Espanya, fou un moment esperançador per a les classes obreres, que aspiraven a un repartiment més just dels guanys de la indústria. Amb la Gloriosa creien que s'esdevindria el canvi vers una sèrie de conquestes socials per les que venien lluitant, fins aleshores, infructuosament. El proletariat suportava la pitjor part del sistema: jornades de més de dotze hores de treball durant sis dies a la setmana, salaris minsos i condicions higièniques i laborals deficientes, treball infantil, analfabetisme gairebé generalitzat, etcètera.

Al seu torn, el sector empresarial tèxtil no havia saldat les diferències de preu que el separaven del sector anglès i francès en relació a les matèries primeres. Tampoc el desenvolupament de les comunicacions i del transport havia assolit l'increment suficient que havia de facilitar l'accés als diversos productes industrials. Igualment, l'accés al crèdit i a la disponibilitat de capital continuava sent molt restrictiu i car.² Si el 1855, els industrials, entre ells Josep Antoni Muntadas, havien defensat fermament la necessitat d'uns aranzels proteccionistes amb la creença que seria un fet transitori, cap el final de la dècada dels seixanta, la situació, des de la seva perspectiva, no havia millorat. Encara consideraven necessari mantenir el sistema proteccionista, amenaçat per la nova llei lliurecanvista que el nou govern va aplicar immediatament el 1869. Tanmateix, el Sexenni fou un període de beneficis. En el cas que ens ocupa, de l'anàlisi de les memòries de juntes d'accionistes podem dir que, a excepció de 1870, en què la societat va experimentar pèrdues, la resta d'anys va obtenir beneficis que, sense ser desorbitants, van ser creixents.

Al llarg del període es va fer palesa la vigència d'una dependència tecnològica, ja existent el moment de bastir la nova fàbrica de Sants. La majoria de cases

2. P. PASCUAL, *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XIX*, Barcelona, Ajuntament d'Igualada i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

proveïdors de productes químics, de tints, de dissenys i dibuixos, encara mantien relacions comercials amb *La España Industrial*. També es va evidenciar la continuïtat d'un mercat dèbil i d'escassa capacitat adquisitiva.

La España Industrial arribà al Sexenni com una empresa consolidada. Havia superat els seus primers vint anys i havia estat capaç d'esquivar la guerra de Secessió americana, els efectes de la qual la van obligar a adquirir cotó de Pernambuco, que al ser de fibra més llarga que el nordamericà no s'adaptava a qualsevol tipus de màquina filadora. Tanmateix, el canvi no va representar un escull per a la societat, ja que el 1852, quan es va acabar de construir la fàbrica de Sants, s'hi instal·laren un tipus de selfactines dotades d'un giny que permetia filar indistintament cotó de Nova Orleans i de Pernambuco.³

Per altra part, a l'Exposició Universal de París de 1867 se li reconegué el progrés i la millora constant dels productes amb una medalla de plata. Els cronistes francesos van dir que eren una bona rèplica de les millors indies alsacianes. En realitat, essent l'Alsàcia la regió més avançada en bellesa i varietat de dibuix i de colors de les indies, l'expressió més aviat constituïa un afalag (i així ho entenié els directors quan, el 1870, escrigueren a Jules Bidlingmeyer, un dibuixant de Mulhouse, perquè els enviés dotze dibuixos per a l'estiu –en fons blanc i mitjos colors–, a propòsit per a Espanya, i li deien: «usted sabe ya por los dibujos comprados en la época indicada que el género de nuestra fabricación es como el de los Srs. Koecklin frères».⁴ Es tractava d'un fabricant que, a més de proveïdor, era amic i confident.

El pronunciament militar de setembre de 1868 s'efectuà just quan a Saragosa tenia lloc l'Exposició de productes nacionals. Hi va participar *La España Industrial* i va obtenir una medalla d'argent. El sentiment general antiborbònic existent a Catalunya es va fer evident en la consigna que els directors de la societat van fer arribar al responsable del seu stand a l'Exposició, José Sureda, quan, a punt de finalitzar la fira, tot just coincidint amb la manifestació de la Junta Revolucionària de Barcelona contra les autoritats isabelines (28 de setembre), li recomanaren retirar totes les insígnies monàrquiques. Una recomanació que, d'altra banda, també podia respondre a la voluntat de no voler-se significar contra aquest sentiment. Li deien:

Si algún otro expositor tenía puestas las Armas Reales y las ha quitado, suponemos que V. también lo habrá hecho y no sería malo que si las han quitado de otros puntos lo hiciese V. antes que se lo dijeran.⁵

Caldria afegir que el duc de la Torre, en el seu pas pel certamen, va entretenir-se a l'estand de la societat i va admirar la qualitat i la bellesa de les seves robes.

La societat va rebre dos nous premis en aquest període: el de l'Exposició de productes regionals de Barcelona de 1871, organitzada al recinte de la Universi-

3. M. L. GUTIÉRREZ, *La España Industrial 1847-1853. Un model d'innovació tecnològica*, Barcelona, Associació d'Enginyers Industrial de Catalunya, 1997, col·lecció Cultura, Tècnica i Societat, 13.

4. ANC (Arxiu Nacional de Catalunya), *La España Industrial*, Correspondència enviada, Jules Bidlingmeyer, 28 de novembre de 1870.

5. ANC, *La España Industrial*, Correspondència enviada, 28 de setembre de 1868.

tat, i el de l'Exposició internacional de Viena de 1873. D'altra banda, s'ha de fer constar que *La España Industrial* s'adherí al nou ordre social i polític: un major-dom, Climent Orriols, va formar part del primer ajuntament revolucionari de Sants.

Desequilibri entre necessitats productives i espai: l'ampliació del solar

A mitjan del segle XIX, la indústria tèxtil havia experimentat la natural evolució del gust i la moda. De fet, si primer va ser la mecanització, que va produir fils de cotó cada vegada més fins i robes més bones i sofisticades, al seu torn, la indústria de les indians també es va anar perfeccionant de manera extraordinària. Tanmateix, si la debilitat del mercat nacional romania sense massa progressos, depenent sempre de les bones collites i d'altres contingències,⁶ les empreses havien d'adaptar la seva producció a aquesta realitat, al temps que havien de fer front a una competència mútua ferotge. Dins *La España Industrial*, el fenomen de la competència resulta evident des de l'inici del període. Esdevingué una preocupació constant que es volia eliminar. Ja el 1868, tot just haver-se tancat l'Exposició de Saragossa, demanaren a José Sureda, el comercial responsable de l'stand ja citat, que en tornar a Barcelona mirés de dur alguns dels mostraris que havien circulat de les cases Ricart, Achon i Juncadella.⁷

El millor mecanisme per evitar la competència era la realització d'indians superiors en disseny, colors i bon preu. Per a aconseguir-ho, *La España Industrial* necessitava espais nous i amplis. Mentre que la filatura i el teixit disposaven de grans naus i podien fer front a la demanda si aquesta s'incrementava, ja que, segons es manifestava a la junta d'accionistes (i Maluquer de Motes ho ha estudiat abastament), l'estructura del sector li permetia adquirir empeça a altres empreses,⁸ l'elaboració d'indians era un procés més delicat:⁹ precisava, en primer lloc, d'un bon blanqueig, la qual cosa volia dir espais amplis i ben equipats, i tenir un químic expert, bons dibuixants i gravadors i tots els complementos de corrons gravats, dibuixos de qualitat i de gran varietat, entre altres elements.

Tanmateix, la secció de blanqueig i d'indians de Sants, erigida per la societat el 1853, s'havia quedat petita per atendre la demanda del mercat, cada vegada més exigent, la qual cosa es traduí en una demanda constant de nous productes, dificultant, així, poder realitzar tot el procés amb desimboltura. Els directors van ampliar el solar, tot aprofitant la circumstància que la secció del ram de l'aigua –blanqueig, tints, estampats, aprests...– era ubicada a la part nord de la fàbrica. Tenien a l'abast fer més uniforme i regular el terreny per la zona del ferrocarril i també per la part est, a tocar a la riera de Magòria. En aquest segon

6. J. NADAL, *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Barcelona, Ariel, 1992.

7. ANG, *La España Industrial*, Correspondència enviada, 22 d'octubre de 1868.

8. J. MALUQUER DE MOTES, «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1868)», *Historia Económica y financiera de España* (Madrid), 38 (1976), pàg. 133-148.

9. NADAL, *Moler...*, i GUTIÉRREZ, *La España Industrial...*

cas, només amb una mujada i redreçant la llera de la riera, guanyaven un espai considerable, al temps que quedaven lliures tots els terrenys que la fàbrica posseïa a la part de la carretera de Sants. El projecte el presentaren el 4 d'agost de 1868 a la junta general ordinària d'accionistes. Al mateix temps, la direcció demanava ampliar el crèdit semestral de cinc mil duros que atorgaven els estatuts fins a deu mil. Així podrien abastar les necessitats ordinàries i la reforma del terreny.

L'ampliació i regularització del terreny es va fer immediatament. Primer es van permutar 2.206 m² de terreny amb la companyia de ferrocarrils –a la següent junta d'accionistes del 14 de febrer de 1869 ja es confirmà la seva realització–, i després es va procedir a la compra de la mujada de la zona est, que es va formalitzar davant el notari Fernando Ferran el 21 de maig de 1869. Tot seguit, s'aixecà la tanca de la part dels ferrocarrils i en la zona est de la Riera de Magòria i l'arquitecte Elies Rogent, el 1870, suprimia les irregularitats en la direcció de la llera de la riera, perquè sovint es desbordava i dificultava les activitats de la fàbrica. D'aquesta manera, s'aconseguia donar una forma regular al solar.¹⁰

Ampliació i reforma de l'edifici de blanqueig, tints i magatzems

L'ampliació del blanqueig precisava, abans de res, buidar l'edifici, enderrocar les parets i traslladar provisionalment les seves activitats a un altre lloc. És possible que les dificultats de 1870 fessin que no es comencés a construir els magatzems que van acollir les operacions que s'hi feien a l'antic blanqueig fins el 1871. El fet s'explicava a la memòria de la junta general d'accionistes de 4 de febrer de 1872:

Siente la dirección la necesidad de dar a la producción mayor desarrollo si han de beneficiarse, hasta el punto que considera posible los elementos de que dispone, y si bien en este pensamiento se ocupa con todo el detenimiento y circunspección que reclama un vasto plan de mejora para los intereses sociales, conviene entretanto para ello la conclusión de los almacenes que [...] se están construyendo en el terreno recientemente unido y regularizado de la fábrica de Sans, y urge la traslación al mismo con ensanche y mejora de las secciones correspondientes al blanqueo, para obtener gran ventaja y aumento en los artículos cuya venta ofrece mejores condiciones de regularidad.

El nou edifici de blanqueig va suposar un avenç indiscutible en la millora de la producció. S'hi van instal·lar màquines sòlides, les més avançades del moment, amb les quals, distribuïdes seguint la lògica del procés, s'aconseguia estalvi en energia i temps. Les instal·lacions estaven acabades a finals de 1874, i a la Junta d'accionistes de 14 de febrer de 1875 es deia:

10. GUTIÉRREZ, *La España Industrial...*, pàg. 122.

Se han inaugurado ya los trabajos en esta nueva sección, aunque no por completo, y no tardarán en disfrutar otras secciones de la mayor amplitud y desahogo que ha de proporcionarles el local que se desocupa del anterior blanqueo. Se obtendrá, además, mejor disposición y economía en el vapor de calefacción y se hallará la sociedad preparada para bastarse a sí misma en el blanqueo de la producción actual y de la que pueda obtener más adelante dentro de un prudente límite.

A la mateixa junta s'informava als accionistes de l'avantatge que suposava haver contractat amb la companya belga *Dos Rius* –després *Compañía de Aguas de Barcelona, Sociedad Anónima Belga Lieja-Barcelona*–, les aigües sobrants. La societat va conduir l'aigua des de la ronda de Sant Antoni fins a la tanca de la fàbrica de Sants mitjançant tubs de 10 centímetres de diàmetre. Els treballs de conducció es van realitzar entre el 9 de juny i el 30 d'octubre, i segons establia el contracte, *La España Industrial* va avançar 10.000 pessetes en concepte de préstec. Abans de començar el subministrament, Elies Rogent va mesurar els metres cúbics d'aigua que rebia la fàbrica per dia.

Amb l'entrada d'aigua a la fàbrica de Sants, els directors realitzaren una bona operació: la societat no només satisfieia les seves necessitats d'aigua, sinó que també eliminava qualsevol dificultat i despesa extraordinària futura a causa de la manca de pluja, quelcom molt freqüent en un clima mediterrani (tal com va succeir el segon semestre de 1870, quan es van haver de fer excavacions en diferents pous de la fàbrica). Integar-se a la xarxa general de proveïment d'aigua generada per l'Eixample, a més, constituïa un element clau d'integració en la ciutat. Igualment, quan Elies Rogent presentà el projecte de modificació de la llera de la riera de Magòria, ja va fer constar, entre altres consideracions, que s'havia tingut en compte el Pla de l'Eixample, ja que la nova direcció passaria pel centre d'un del nous carrers projectats. En definitiva, tant la regularització del terreny com la connexió a la xarxa de subministrament d'aigua significaven una revalorització del solar i dels edificis. Els directors, doncs, preveïeren la realitat urbanística de Barcelona dels anys posteriors i la conseqüent revalorització. Aquesta revalorització del solar la completaren amb la divisió en parcel·les del terreny que la fàbrica tenia fora de la tanca pel costat de la carretera de Sants, i que va realitzar el mestre d'obres Miquel Roca el 1873. Van cedir el terreny a l'Ajuntament per obrir el carrer avui anomenat de La España Industrial i el carrer de Muntadas. No es pensà en els habitatges dels obrers; la seva intenció, segons es deia a la junta d'accionistes, era vendre'ls.

Pel que feia a la maquinària del blanqueig, es pot dir que van construir-se a Catalunya tots els elements que no presentaven dificultat ni innovació dels processos: parts de maquinària, columnes, etcètera. Entre les empreses metal·lúrgiques, van participar *Nuevo Vulcano* i el seu enginyer Antoni Sarrallach dels tallers de *La Navegació i Indústria*, que va reparar els dos pistons grans i els quatre petits de les màquines de vapor de la zona oest de Sants, i també un altre pistó per a una premsa hidràulica; *Girona Hermanos*, a la Ferreria Nuestra Señora del Remedio, va construir columnes i viguetes; i *La Maquinista Terrestre y Marítima* va construir una màquina de vapor de 60 cavalls, tot i que per a la

seva construcció també va concursar una empresa alsaciana de Tann. També foren alsacianes les cases subministradores d'altres equipaments del blanqueig: *Dolffus Dettweiler*, de Mulhouse, va subministrar roba forta per als cilindres, i la casa *Bizard et Labarre*, de Marsella, va construir les cuves de llexiu. *J.M. Summers and Co.*, de Manchester, proporcionà els corrons de paper amb eix de ferro per a la calàndria.

Matèries tintòries

El consum dels productes dels tints representen l'endarreriment existent encara al nostre país i la desconexió entre el desenvolupament agrícola i l'industrial del període: no s'havia avançat massa des de mitjan segle. Tots els extractes d'anilines arribaven de fora, de l'Alsàcia, i en alguns casos, de Prússia. S'aprecia que encara continuaven els proveïdors francesos subministrant aquests productes. Així: *Andiron & Weglin* de Mulhouse proveïa de quercitró, extracte de granza, violeta d'anilina, verd d'anilina (es tractava de productes naturals que havien experimentat algunes transformacions); *Pommiers & C.* de Gennevilliers subministrava sulfat d'alúmina i *carmé de cochinilla* (hem transcrit literalment el terme); la casa *Chancel fils & C.*, amb seu a Marsella i a Valladolid, que tenia de representant a Barcelona el senyor Leconte, subministrava granzina; la casa *Carré & Nepiveu* de Rouen, representat també per Leconte, subministrà silicat de sosa; *Thomas frères* d'Avignon subministrava, entre d'altres productes, granza, flor de granza i clorur de magnesi; la casa *Bragrey de Geuigney* a l'Alt Saona subministrava fècula de patata; també *M. Guilgot*, d'Epinal, subministrava fècula, a l'igual que *Grosheinz & A. Schenrer* de Logelbach, *C. Balandrier* de Brenches (també de l'Alt Saona) i *F. Horne & Co.* de Londres; *Jouet Frères* de París, mitjançant Leconte, proporcionava blau d'ultramar.

Els tècnics

De l'anàlisi detinguda de les fonts i de la preocupació constant per la competència que se'n desprèn, deduïm que en aquests anys la societat no tenia un bon director químic, la qual cosa va afectar negativament la producció d'indianes. Desconeixem si després de Ziegler i de Heilmann, els dos primers químics directors d'aquesta secció, van contractar-ne cap altre que ho fos. El químic que tenien, André Straud, no era director i va ser acomiadat el 1870 en finalitzar el seu contracte. Els agents comercials de la societat presentaven sovint queixes relatives a la manca "d'un toc de distinció" dels productes de *La España Industrial* i es demanaven informacions bàsiques a un proveïdor de dibuixos de París:

...tienen una cosa a rogarle. Les diga si el rojo y el rosa tiene extracto de granza o ha sido jabonado para su viveza de color o si se ha obtenido la viveza del color por cualquier otro medio independiente o ajeno a la impresión.

Hacemos este artículo, pero no hemos conseguido obtenerlo de una suerte tan viva y clara como el de la muestra.¹¹

Els directors tenien consciència d'aquesta mancança i coneixien la importància de tenir un bon químic capaç de donar solució a les dificultats que plantejaven les diferents branques de la indianeria. Ho hem constatat ja des de l'inici del Sexenni. El 4 de setembre de 1868 acceptaren les propostes que el dia anterior els havia fet el químic J. Boyd:

Acceptamos las proposiciones que contiene [...] en virtud de este contrato provisional que durará por el término de uno o dos meses, queda admitido como químico colorista de nuestra fábrica de Sans, debiendo v. continuar fabricando los artículos que ahora producimos con sus buenas circunstancias actuales y mejorarlos en lo que sean más aceptables de mejora. Se dedicará además a todos los ramos y artículos que abraza la fabricación de indianas, procurando obtener los mejores resultados posibles. En remuneración de sus servicios daremos a v. la cantidad de doscientos pesos fuertes mensuales, pero si al concluir el primer mes creyéramos que no pueden convenirnos sus servicios para llenar las necesidades del establecimiento, podremos dar desde entonces por terminado este contrato provisional con una simple carta que dirijamos a v. participádoselo. Puede v. presentarse en nuestra fábrica de Sans para dar principio a su cometido el próximo lunes, siete del corriente.¹²

Però, només tres mesos més tard, escrigueren a *John Summers & Co.* de Manchester –proveïdor habitual del ram de l'aigua amb representació a Barcelona, Mulhouse i Moscou, constructor de maquinària, utilitatge, productes químics, fabricació de cilindres, etcètera– perquè els trobés un bon especialista en aprests:

Vamos a rogarle que se sirva prestarnos un servicio. Para introducir en nuestra sección de blanqueo y aprestos las mejoras de que sea subceptible, especialmente en la parte relativa a los aprestos del género blanco, desearíamos encontrar un hombre que a su inteligencia en esta industria reuniese la práctica adquirida en los establecimientos de ese país, que fuese, en una palabra, una especialidad reconocida en su clase. Esperamos que nos haga el obsequio de encontrar una persona de estas circunstancias y cuando lo haya conseguido estimaremos nos informe de las condiciones con que aceptaría venir a nuestro establecimiento, advirtiéndole desde ahora que estaríamos dispuestos a entrar en tratos bajo la base de costearle el viaje de ida y vuelta y de firmar un contrato por cierto número de años. Siendo los primeros seis meses por vía de ensayo. En caso de no hallarse para venir el hombre inteligente y práctico que buscamos [com així va ser], nos sería muy grato nos proporcio-

11. ANC, La España Industrial, Correspondencia enviada, *Petitdemange & Doriot*, París, 26 de març de 1868.

12. ANC, La España Industrial, Correspondencia enviada 1868, J. Boyd, 4 de setembre de 1868.

nase algunas recetas de aprestos ingleses iguales o semejantes a los de Scott, parecidos a los de las adjuntas muestras.¹³

John Summers no va trobar la persona adient i novament, quan començaven a construir el blanqueig, repetiren la demanda. Per indicació seva, el 7 de juny de 1871 escrigueren a Gustave Schaeffer, un alsacià de Lutterbach, que va fer de mitjancer. Llavors reberen el currículum de M. Witz, que no va acceptar l'oferta perquè va contractar amb una empresa de blanqueig, tints i aprests, a prop de Mulhouse, a Lutterbach, la *Société Henri Haefely & Co.* Aleshores, el 7 de juliol de 1871, i també per mediació de Schaeffer, intentaren contractar Charles F. Brant: en veure el seu currículum i les mostres d'indianes que presentava immediatament li oferiren un salari fix de 20.000 francs anuals i cinc cèntims de franc per cada peça d'indiana venuda, més 10 cèntims de franc per cada indiana moble venuda, i 10 cèntims més per cada peça de moleskin si en feien, sota la base de què fabricaven entre 100.000 i 120.000 peces; en aquesta oferta, naturalment no es contemplaven les peces defectuoses. Aquest nou tipus de contracte, amb un salari fix i un percentatge sobre les vendes, palesa la necessitat de disposar d'un bon químic. No obstant l'oferta feta, Brant tampoc va acceptar, perquè l'empresa on treballava a Mulhouse li va oferir millors condicions salarials, participació en els beneficis i, a la llarga, el dret d'adquirir accions.

L'organització de la producció d'indianes i la seva comercialització

La España Industrial tenia organitzada una xarxa comercial per tot el territori nacional, amb corresponsals majoristes que adquirien els productes segons el gust i la moda del moment i el que creien que agradaria la clientela, alhora que intentaven, com és natural, adquirir-los al millor preu. Aquests majoristes eren visitats per agents comercials que els assessoraven amb els corresponents mostraris de productes, que incrementaven a mesura que sortien de la fàbrica nous tipus de robes. Per la seva banda, aquests agents comercials seguien les instruccions que els arribaven directament de la direcció. La correspondència quasi diària d'aquests agents comercials permet conèixer els mecanismes i la praxis que es seguia per per a no perdre quota de mercat.

Els mecanismes per tenir uns bons mostraris, amb estampats novedosos, vius, adients als gustos de cada zona o província, tenien dos factors o característiques diferents: d'una banda, l'àmbit de la creativitat, i de l'altra, el de l'espionatge o la còpia. La nostra societat emprava els mecanismes més diversos per estar al dia de les innovacions i de les novetats en indianes que es feien a Anglaterra i França, els països més avançats en estampació de robes. Per a aconseguir-ho, seguia el mateix procediment dels inicis: mantenia correspondència amb cases estrangeres dedicades a l'elaboració de dibuixos per a robes, de les quals, per subscripció anual, rebia periòdicament les col·leccions de dibuixos,

13. ANC, *La España Industrial*, Correspondencia enviada 1868, John Summers, 18 de desembre de 1868.

mostres i models. També rebien tot tipus d'informació que afavorís la bona organització de la seva producció d'indianes. Primer, es seleccionaven els dibuixos; després, els dibuixos es gravaven en els cilindres, i un cop gravats, els cilindres estaven a punt per a realitzar el procés d'estampació de les peces de roba. Des de la inauguració, el 1853, de la secció d'indianes i d'estampats, *La España Industrial* havia mantingut relacions empresarials amb diversos tallers de dibuixants: *Risler & Roch*, *E. Heussler* i Jules Bidlingmeyer –a qui diuen que les seves robes són com les dels Koecklin–, tots ells de Mulhouse, a l'Alsàcia; *Hoffmann et Hertzog* i *Petitdemange & Doriot frères*, de París; o altres de Manchester, de Rouen, etcètera. Uns contactes que en alguns casos ho eren de manera ininterrompuda, i en d'altres només quan la seva col·laboració era necessària als interessos de la societat.

Cal dir, però, que molts d'aquests tallers de vegades enviaven dibuixos molt semblants a altres fabricants d'indianes catalans, amb la qual cosa l'originalitat de les robes de *La España Industrial* desapareixia. A finals de maig de 1870, quan ja comencen els treballs del nou blanqueig, els directors de la societat van enviar a París un dels seus treballadors d'origen francès per tenir abans que cap altre fabricant català els dibuixos dels tallers francesos i així poder mantenir-se en primera línia, tot evitant la competència empresarial, que cada vegada era més intensa. Es tractava de Charles Ventrillon, que a la fàbrica de Sants era el cap dels dibuixants d'indianes de la secció. Era un pintor dibuixant, destre i hàbil, que tenia la missió de realitzar còpies dels dibuixos d'alguns dels tallers amb què la societat tenia abonament. Per a que pogués ser ben rebut i sense cap recel, els germans Muntades escrigueren a una de les cases de dibuixos de París amb qui tenen contracte, *Petitdemange & Doriot*, el següent:

Charles Ventrillon, portador de ésta, va a establecerse durante un tiempo en París a fin de restablecer la salud de su esposa. Puesto que Mr. Ventrillon continua trabajando por nuestra cuenta, nos convendría que vds. le enseñaran todas las colecciones de muestras que nos envían, para que él pueda sacar ideas que serán a su juicio y a nuestra conveniencia. A este efecto, si Vds. no encuentran inconveniente, nos gustaría que le enseñaran a dicho Sr. las colecciones de nuestro abono 3 ó 4 días antes de que nos las envíen y le permitan cortar una parte de dichas muestras, las que él quiera elegir.

El paper de Ventrillon va ser de molta importància per a la societat. Des de París constantment enviava còpies dels models que li trametien els directors, amb les variacions que calia. A més, va fer d'assessor, d'espia industrial, de copista, d'imitador, de dibuixant, fins i tot d'informador de la situació política i industrial en els moments difícils que va viure la ciutat de París amb motiu de la guerra franco-prusiana de 1870 i 1871 i tots els esdeveniments que van succeir posteriorment, dels quals va patir personalment les conseqüències i dels quals en va ser un vertader corresponsal. Resulta interessant, per exemple, la seva explicació de l'ús del globus aerostàtic –mitjà pel qual va arribar a enviar alguna carta–, des de l'interior de la ciutat per a no romandre aïllats quan les tropes prusianes assetgaren París.

La correspondència, tot i el setge de la ciutat, va ser molt abundant. Constantment va enviar models nous i tot d'informació relativa a la moda, tipus, formes, estampats i colors. Així, l'onze d'agost de 1871, deia:

He oído hablar del pretendido éxito que tendrá la cretona nankin con rama-ges estilo Luis XV para confección para damas. En mis numerosos paseos a París no he visto más que a una sola persona vestida con este tipo de tela. Inútil decirles que era el punto de mira de todo el mundo, esto me ha hecho suponer que esta moda no valdrá la pena seguirla. Mr. Hertzog les ha enviado algunas muestras de este género.

Una de les cases parisines amb qui tenien subscripció anual, i que va haver d'abandonar París per la instauració del govern de la Comuna, *Petitdemaille & Doriot frères*, comunicava a la societat que estaven a París des de principis de juliol de 1871, domiciliada en el número 15 de la rue St. Fiacre, i que durant la seva estada fora de la ciutat havien estat treballant en una nova col·lecció tan rica com abans i que estaven disposats a enviar-los qualsevol dibuix que demanessin. Tanmateix, com el mes de setembre els cancel·len el contracte, per no perdre el client tornen a comunicar a la societat:

Hemos hecho para Francia e Inglaterra un género Pompadour con fondo blanco que está llamado a tener éxito. Son dibujos muy trabajados y minuciosos. Los cobramos a 40 francos.

Es referien al mateix tipus de roba de la qual ja els havia parlat Ventrillon, i com que, segons deia aquest, simultàniament el taller d'Hertzog els havia enviat mostres de dibuixos d'aquell tipus, a la carta del 9 de setembre incidia sobre la cretona:

Del efecto que produce la confección de la cretona, de la que les hablé en mi anterior carta, si esta confección me produjo un efecto desagradable fue porque el dibujo era demasiado grande y demasiado cubierto, recordaba mucho la cretona para los muebles. He tenido estos días la ocasión de ver una señora llevando los mismos vestidos, pero con un ramaje delicado, que debe ser el más ligero que les ha enviado Mr. Hertzog. Produce un efecto magnífico, destacando agradablemente sobre una tela de seda negra. En todos los aparadores de París muchas telas grisáceas pueden ser fácilmente imitadas por impresión.

Ens consta que *La España Industrial* va comprar dibuixos d'aquest gènere. Ventrillon va romandre a París fins l'octubre de 1871. Abans de retornar a Barcelona, el 19 de setembre, comentava:

A pesar del mal tiempo he recorrido todos los rincones de París para intentar encontrar todas las novedades. Los aparadores tienen poca cosa nueva desde que sé mi salida para Barcelona, no se ven más que forros, tricots y

otros artículos de invierno, y no presentan ninguna novedad. Las grandes casas de Mulhouse continuarán el artículo Pompadour, se duda que su éxito continúe o sea de larga duración.

Ventrillon continuà fent la mateixa activitat en els anys 1872 i 1873. En una de les missives deia:

Quant à ce qui regarde la nouveauté, je suis allé trois jours consécutifs visiter les magasins des premières maisons de Paris. Ce que m'a paru offrir le plus de nouveauté, ce sont les rayures simples combinés comme l'indique la figurine que je joins à ma lettre, on ajoute quelquefois par dessus la tunique une veste sans manches faite d'une rayure plus petite, afin de mieux me faire comprendre je vous envoie les deux dessins qui se rapportent à la figurine, plus celui de la veste, en mêmes dessins se font également en tissus de laine et de soie. Ce que j'ai encore beaucoup remarqué, ce sont les vêtements de toile cerue avec garnitures de guipure blanche, broderie ou ruches de même étoffe, les mêmes dispositions se font en percale de couleur mode: gris, chamois, nankin, etc, etc. La tunique est généralement unie et le jupon rayé, on voit quelquefois le contraire c'est à dire, la tunique rayée et le jupon uni. Vient ensuite le genre grosbleu, pois à toutes dimensions, rayures et uni avec les mêmes garnitures que le genre précédent, le jupon est généralement en uni, c'est dans ces disposition que sont les mannequins et figurines. Les pompadour et autres genres courants sont charmants comme vous avez pu en juger par les échantillons de l'abonnement, toutes les grandes maisons en ont, mais comme nouveauté ils n'ont pas le cachet des simplicités que je vous ai énumérées plus haut. Dans les collections envoyées par MM Hoffmann et Hertzog, vous avez ce qui se voit aux étalages. Si la figurine que je vous envoie ne vous suffisait pas, je pourrais vous en faire dans les autres dispositions, je vais en attendant continuer le genre réserve.

Aquests extractes de la seva correspondència donen idea, d'una banda, de l'abast de la informació que rebia la societat per a disposar dels dibuixos més nous de cada temporada, i de l'altra, del veritable paper de Ventrillon en la introducció, renovació i actualització constant dels estampats i altres tipus de roba. Corresponen a aquesta època els dibuixos que anomenà «subaseman», que van contribuir al prestigi de la societat per la seva acceptació en el mercat nacional. Unes mostres d'aquest tipus d'estampats s'integraren en el llibre del centenari. Durant la seva estada a París, Ventrillon va enviar gairebé tres mil dibuixos, que enumerava de manera consecutiva. D'aquells que agradaven els directors sovint se li demanava que fes més variacions o combinacions de colors sobre el mateix motiu.

Ventrillon va ser un home de confiança. Durant l'estada a París rebia un salari de 400 francs mensuals. Com a cap de la secció de dibuixants va ser mestre del també paisatgista català Joan Rabadà i Vallbé, de Llorenç Lagunilla i d'altres dibuixants de la societat, no endebades apareix la seva representació al llibre del centenari entre els tècnics gravadors d'estampats anteriors a 1887.

El paper dels agents comercials: de la competència empresarial als aldarulls de províncies

La llibertat, en sentit ampli, que va existir en el Sexenni, va facilitar la competència deslleial entre fabricants, sovint produïda per una alteració sobtada dels preus de les matèries primeres, cotó i carbó, per una necessitat peremptòria dels fabricants de disposar de diner circulant, per una minva de la qualitat del teixit per abaratir els estampats i, sobretot, per la imitació i còpia dels dibuixos de les empreses que més acceptació tenien al mercat.

Per fer repetitiva la informació, ens centrarem en els anys 1873 i 1874, els dos en què més s'aprecien les dificultats comercials, financeres i d'altres tipus de les empreses per mantenir la taxa de mercat davant una situació social convulsa.

Dos dies després de ser proclamada la República, el 13 de febrer de 1873, a Barcelona es va convocar els obrers a una reunió pública per a tractar assumptes referents a qüestions laborals i per a defensar la causa de la llibertat. Seguint Termes,¹⁴ després de la reunió es va aprovar, en primer lloc, que es donessin armes al poble obrer per a poder afermar la llibertat i poder combatre la reacció en qualsevol de les formes capaç de presentar-se; i segon, que es declarés l'autonomia dels municipis i es recolzessin les reformes socials demanades per la classe obrera. Sembla que els fabricants de Barcelona estaven disposats a concedir la jornada laboral de 10 hores, però temien que si només ho concedien ells i la resta continuava treballant 12 o 14 hores no podrien suportar la competència ruïnosa. L'endemà, dia 14 de febrer, diversos diputats provincials van proposar a la Diputació de Barcelona que dirigís una exposició a les Corts per a resoldre promptament el problema dels jurats mixtos, el de la jornada laboral i el del treball infantil, ja que Pi i Margall havia deixat clar que s'havia de resoldre a les Corts constituents, pendent de convocar.

La premsa va difondre immediatament aquests fets a la resta d'Espanya. Podem veure la repercusió de la manifestació dels obrers a través de les informacions d'un agent comercial, el tarragoní Antonio M. Bosch. Naturalment, com és d'entendre, sempre es projecta una visió des de la perspectiva de l'empresa i els seus interessos. El 23 de febrer de 1873, des de València, els deia:

Referente a las nuevas exigencias de los operarios y sus consecuencias, ya lo tengo prevenido a cuantos corresponsales he visitado, pues tan luego como leí los diarios ya les manifesté la imprescindible necesidad que había de subir los precios de toda clase de géneros, haciéndoles ver muy lógicamente los graves perjuicios que ocasionaría a la casa.

A la mateixa carta inclou la relació de preus d'altres fàbriques de Barcelona i algunes mostres d'indianes de Ricart i de Codina. Pocs dies després, els informa que a Múrcia i a Cartagena trobaven el verd de les indianes d'estiu poc pujat

14. J. TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La primera internacional (1864-1881)*, Barcelona, Ariel, 1971. Del mateix autor: *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil 1868-1939*, dins P. VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1987, vol. VI.

i que si no hagués estat per aquesta circumstància hauria pogut vendre algunes peces, i considerava que havia de comunicar-ho.

En arribar a Ciudad Real, les notícies que comunicà el 4 d'abril donaven fe com els nous agents polítics recelaven dels components de la corporació municipal:

Ayer tuve todo el día el mostruario en casa de D. Juan Caba, pero me dio hora para esta mañana porque su hermano estaba en cama y no podía atenderme. Cuando estaba examinándolo hoy, recibió orden del Sr. gobernador para que inmediatamente se reuniera en el ayuntamiento del que forma parte el Sr. Caba, por lo tanto tuvo que salir, diciéndome que luego estaría conmigo. Cuando al cabo de poco rato pasó junto con sus compañeros de municipio acompañados de dos guardias civiles y me dijo que no podía detenerse porque conducían presa a toda la Corporación de orden del mencionado gobernador...

Continuà el viatge, i el 9 d'abril, des de Don Benito, es referia a les poques vendes per causa de l'elevat preu de les indians de *La España Industrial*:

Y no obstante de haberles manifestado los grandes gastos que ocasionan las exigencias de los trabajadores, no quieren persuadirse diciéndome que no deben ser tantas cuando los demás fabricantes no han alterado los precios. [...] Referente a las indianas verano ya todos tienen hechos los pedidos y algunos en camino, debiendo decirles que los fabricantes Ferrer y Ricart las tienen, según muchos compradores afirman, a 2,20 blanco y negro y a 2,25 medios colores, con el 4%, sin que haya podido ver factura.

Confirmà els mateixos preus d'indians des de Mèrida per a Ricart i Ferrer, i a Sevilla el fabricant Ferrer tenia el blanc i negre a 2,10 reals i els mitjos colors a 2,20. El 14 de maig, des de Sevilla, continuava insistint en les raons de la poca venda i informava de les circumstàncies en què es trobava la ciutat:

Se resisten a comprar porque están atestados de géneros y no venden nada, sin embargo de hallarse en lo mejor de la estación de verano, pero nada tiene de extraño atendido el estado de esta plaza, que todo el mundo se declara en huelga. Los operarios, que son muchos, de la fábrica de porcelana, se han declarado huelguistas y sus principales lo han cerrado y puesto bajo la protección del Consul inglés, como igualmente los muchísimos trabajadores del muelle, causando graves perjuicios al comercio y finalmente, los barberos...

Dos dies més tard, continuava a Sevilla i donava explicacions de la mala posició de la societat a la ciutat. Deia, referint-se al representant, el senyor Bascones:

Que la razón de que se hayan reducido las ventas de *La España Industrial* en esta plaza se debe a que este Sr. apenas si se ocupa de la casa, y es muy sensible que mientras la España ha disminuido el consumo de esta plaza, otros

fabricantes lo han aumentado considerablemente, particularmente Ricart y Ferrer, que son los que actualmente llevan la batuta. Los expresados fabricantes también hacen indianas rosa como las de las adjuntas muestras, y otras por el estilo, que no dejan de perjudicar de forma notable las semichaonas doble rosa, pero lo que empieza a venderse bastante y que promete bastante consumo [...] son las tres muestras de azul fuerte y blanco de casa Ricart, y su precio es 2,40, cosa que no puedo afirmar.

Però no era només a Andalusia que la societat tenia competència de preu, també el tenia a Madrid, la zona –entre d’altres– de l’agent José Sureda, que ja hem esmentat. Deia des de Madrid:

Incluyo unas muestras de indianas grancina de Juncadella, los últimos dibujos que han sacado y que han recibido estos corresponsales. El precio 2,25 rs.

També es lamentava de les exigències dels majoristes de baixar els preus, i afeïgia, el 15 de febrer de 1873:

Por de pronto me es imposible conseguir que estos corresponsales se decidan a pagar las indianas fondo viola a 2,50 rs. y esto me priva de obtener algún pedido de importancia, pues según me han manifestado estos Srs. Moretones tomarían más de 1.000 piezas, facturándolas todas a 2,37 y rs.; Juncadella las tiene sin distinción a 2,30 rs. y Bonaplata a 2,50 rs. y esto influye a que por ahora estos corresponsales se retraigan de comprarme indianas grancina.

En general, a totes les poblacions on va, com és el cas de Valladolid, fa comentaris semblants:

Poco negocio haré en esta plaza por cuanto estos corresponsales venden muy poco.

Sureda continuava a Madrid l’11 de març de 1873, quan a Barcelona es va exigir formalment a la Diputació la proclamació de la república federal, sense esperar que la decisió arribés de les Corts, com havia promès Pi i Margall. L’alarma que aquest fet va causar en la capital l’explicava Sureda d’aquesta manera:

Desde ayer que tengo el muestrario en casa de Isidro Taberner, pero no me ha favorecido todavía con nota de pedido, a causa de no saberse positivamente lo que pasa en esa pues han sido muy alarmantes las noticias que han circulado.

De fet, no exagerava: el mateix dia que això succeïa el president Estanislau Figueres venia a Catalunya, i l’11 ja estava a Barcelona per frenar el procés federal. Fou en aquest viatge quan va visitar la fàbrica de *La España Industrial* de Sants. Sureda continuava insistint en una altra missiva del dia 15:

Mala veo la situación del comercio en esta plaza, pues los acontecimientos políticos influyen de tal manera en la paralización de los negocios que a la verdad muy poco venden estos corresponsales, y a esto se puede agregar los cortos beneficios que obtienen, pues son muy contados los artículos que dejan un 2% limpio.

Sureda prevenia els directors per a que venguessin només als clients solvents. De fet, tot i que els responsables de la societat sempre van ser meticulosos a l'hora de triar els clients, demanant informes previs, en aquest període van ensopegar amb una sèrie gens menyspreable de fallides. Sureda també va viatjar a Jaén, Granada, Màlaga i Còrdoba, i després retornà a Madrid. De tot el recorregut, el que ens interessa fer palès és que comentava que els productes d'indianes de les cases de Ricart i Ferrer a Andalusia eren més barats i continuaven fent una enorme competència als de *La España Industrial*:

Las muestras que mando en ésta son de mucha venta, más las de Ricart que las de Ferrer. Ricart las cede a 2,10 rs. a plazo y sin descuento, pero hace una pequeña bonificación a fin de año; las que tienen más aceptación son las combinaciones verde y azul. Debo decir a Vs. que en la presente todos estos corresponsales piden las combinaciones en color verde. Ferrer se las vende a 2,22 rs., 4% descuento y a plazo.

Veiem que mentre a Andalusia les cases Ricart i Ferrer tenien una bona quota de mercat en detriment de *La España Industrial*, les cases que competien a Madrid eren Juncadella, Codina i Bonaplata:

Por el correo hoy han recibido estos corresponsales unos dibujos nuevos en indiana grancina de Juncadella, de cuyos mando a vs. las muestras. Debo decir que los tres dibujos listados han gustado mucho, y sobre todo en las combinaciones viola, por los pedidos que he visto hacían las casas Avial, Moretones y Taberner. Me dicen estos corresponsales que si Juncadella sigue fabricando dibujos de este estilo venderá mucho, por cuanto vende las indianas, tanto las combinaciones viola como las demás a 2,25 rs. m.

Altres clients de províncies explicaven com la situació de revolta social, bèl·lica o qualsevol altre aldarull que hi hagués perjudicava el funcionament del seu negoci, així com la crisi monetària i financera existent. La firma *Pou Hnos.*, de Terol, a finals d'agost de 1873, justificava el retard en pagar les factures per la distorsió que causaven les partides carlines:

Tenemos compromiso de tomar la próxima semana una partida de papel sobre esa plaza y se cuidará de remesarles el importe de su factura de 26 de abril último que reclaman. Esto si las partidas de Circala y Segarra nos lo permiten, pues que, envalentonándose con la sorpresa han hecho estos días en Cantavieja, han cogido a 150 hombres de esta guarnición con sólo disparar un tiro, contentándose con desarmarlos y mandarlos con sus jefes y estos con

espadas y aún monturas del Jefe; se han engraido de tal modo que se hallan muy próximos, y este pueblo, en la necesidad de preparar y fortificarse, decide estos días y en particular decide este amanecer. Veremos qué resulta si se atreven a visitarnos.

El 28 de juny, un altre client de Màlaga, la firma *Tena Rodríguez*, comentava:

Para que pueda formarse una idea del estado de esta plaza respecto a nuestra remesa sobre esa, baste decir a V. que no hay una tira de papel sobre esa, el efectivo al 4% y escaso y este papel escasea también lo hemos tomado a 5,02, quisiéramos por esta razón nos lo admita al cambio de cotización del día que los reciban con el objeto de hacernos menos sensible [...] Ya habrá llegado a esa la noticia de que un grupo de paisanos armados asesinó anteayer a nuestro primer alcalde, en medio del día y en una de las calles más concurridas. Estos hechos producen la natural alarma y todo paraliza.

Encara a finals de juliol demanava disculpes per no poder complir amb la trama de les remeses a causa de la situació política de la ciutat. Francisco Sánchez de Caravaca, el 15 de novembre, deia:

Recibí la suya del 27 de octubre dónde me hallo el compromiso adquirido a mi nombre para gestionar la devolución de los fardos apresados por los cantonales de Cartagena, entre los que se halla el que V. me remesaba en el "Darro". Es muy conforme y le doy las gracias por ello, cargándome a cuenta la parte de gastos que me corresponda. Sabiendo que la Comisión está en Murcia sin conseguir nada, al paso que la casa de Bosch y Cia. ya ha sacado 48 bultos que le apresaron, mandé un dependiente a Cartagena, el cual consiguió apreciar el rescate del fardo en 1.200 rs., y cuando iban a dárselo, se armó uno de los jaleos tan frecuentes allí y mi dependiente tuvo que salirse, dejando encargado a los dependientes de D. Ramon Cendra para recoger el fardo y abonar el rescate. Después nada he sabido. Veremos el resultado, sabré por uno u otro conducto; lo que conviene es salvar lo que se pueda, ya que por desgracia vivimos en un país de ladrones que encubren su crimen con la política.

Les dificultats de venda, comunicacions, financeres, etcètera, van continuar a tot el país durant l'any 1874. El llevant espanyol es va veure afectat pel desplegament dels carlistes, que si bé, com ja hem pogut apreciar per l'oferta de Bosch, va iniciar-se a finals de 1872, es va fer general el 1874.

Novament Antonio M. Bosch ens posa al dia del què passava, alternant, com sempre, els assumptes comercials amb els de caràcter social. Estava a Múrcia el 25 de setembre de 1874 i comentava:

Habiendo dado el poco resultado de las adjuntas notas de pedido, pues no podía efectuarlo [es refereix al viatge], en ocasión más inoportuna a causa de la grande alarma que se observa en esta población con motivo de haberse

corrido algunas facciones que están hoy a unas siete leguas, habiendo varias de las principales familias que se han marchado a Cartagena para cuyo punto saldré mañana.

Quan ja havia tornat de Cartagena, cinc dies després, comentava:

Ayer tarde llegué de Cartagena sin haber podido vender una sola pieza [...] mientras estaba mirando los muestrarios el Sr. Galvachegue, llegó su padre de Murcia junto con otras familias en un estado alarmadísimo, suponiendo que los carlistas estaban cerca, lo que motivó que dicho sr. no hiciese apartado o pedido, diciendo que aguardaríamos a otro día. La aparición de los carlistas causó tal miedo que ciertas familias murcianas y de los pueblos inmediatos fueron a refugiarse a Cartagena, en dónde permanecen todavía. Pero cuando se supo la entrada del cabecilla Lozano a Lorca, y que sus avanzadas estaban en Toraria, cuya población está cuatro leguas más acá, el pánico fue indescriptible sin que las palabras de los gobernadores civil y militar fuesen bastantes para infundirles ánimos. [...] Se han hecho varias barricadas que aún están intactas, y no obstante de que ya ha pasado el peligro, las familias ausentes no vuelven a sus hogares, y como son muchas, Murcia presenta un aspecto triste [...] Pueden considerar en qué estado se encuentra el comercio, pues pasan días, tanto en esta como en Cartagena, sin que lleguen a medir una vara de género, que es cuanto puedo decirles. Mañana a las diez saldré para Albacete, porque hoy ha salido una máquina exploradora, y hasta se decía si marcharía el general Ceballos con algunas fuerzas del ejército, pues hacía días que el carril no funcionaba sino de ésta a Cartagena, porque los carlistas destruyeron la vía cerca de Chinchilla y el gobernador militar la hizo destruir en Alcantarilla, que dista dos leguas de ésta, a fin de evitar un golpe de mano.

Pel que va explicant en posteriors missives, un mes després el ferrocarril des de València ja estava restablert i funcionava amb més normalitat. Quan arribà a aquesta ciutat, comunicà que la paralització del comerç era més important del que es podien imaginar; i novament des de Múrcia els envià unes mostres de la casa Ricart que eren de consum regular en aquella localitat. Al seu parer, però, l'únic mèrit que tenien era el preu, es venien a 2,30 rs/m.

Podem veure com la paralització era general i de gran abast. L'únic estímul que existia per a poder vendre durant aquest 1874, encara confús, era el d'un millor preu. La mateixa realitat continuà explicant Narciso Amigó, representant establert a Madrid i encarregat de resoldre molts altres assumptes per a la societat. A començament de juny comunicava:

Dicen que no pueden por ahora comprar a otros precios el madapolan y lo mismo con las percalinas, porque están todavía a los precios antiguos y por otra parte, la paralización de las ventas y otras causas obligaron a poner los precios antiguos como algunos fabricantes que ya empiezan a bajar sus artículos y otros como Tolrá, que dicen que no ha figurado su alza más que en la circular de precios.

I uns dies després:

He recibido un paquete muestras indianas cuyos dibujos han gustado muchísimo, pero la paralización completa en los negocios y lo muy adelantada que está la estación imposibilita su venta.

Passat ja l'estiu, comentava:

En ésta está muy paralizado el negocio, y con la reciente catástrofe ocurrida en un tren de mercancías que los carlistas lanzaron a un puente entre Almansa y Venta la Encina y ha cogido a algunos almacenistas, ha aumentado considerablemente la desanimación para poder hacer algo de provecho.

Amigó intentà enviar tota la informació relativa a la competència. El 8 de setembre comunicava:

Parece que a los compradores les gusta mucho el apresto que ahora da Ricart y Cia. a sus indianas, es un apresto suave y al propio tiempo presenta el género bastante doble, si vs. quieren verlo y no lo tienen a mano en esa les mandaré una muestra.

Al igual que Bosch, Amigó, ben entrada la segona quinzena d'octubre, els comunicà que els trens de mercaderies començarien a circular d'immediat per la línia de València, ja que ja estava la línia oberta per a la correspondència i pels passatgers. A començament de novembre, per a evitar el decomís de les seves trameses, informà que hi havia inspectors a les estacions dels ferrocarrils vigilant si totes les mercaderies portaven el segell de guerra.

Els efectes del moviment obrer

El Sexenni és el període en què el moviment obrer es mostrà més organitzat. Les reivindicacions salarials, laborals, contra el treball infantil, d'instrucció i les relatives als impostos de consums i de les quintes foren les més significatives.

Si ens cenyim a les memòries de les juntes d'accionistes n'obtidrem una idea esbiaxada, ja que reflecteixen el punt de vista de la direcció de la empresa. Tanmateix, permeten albirar la realitat del moment. El malestar obrer era evident. Els baixos salaris, la llarga jornada laboral, l'analfabetisme força generalitzat, eren una llosa pesant per a poder canviar la situació. I tot i que, pel que sembla, *La España Industrial* pagava uns salaris que estaven en la banda alta respecte a la migradessa salarial dels obrers en general, per la seva importància no podia restar impermeable a la situació general de la classe treballadora. Els Muntadas van procurar solucionar les diferències mitjançant el convenciment de les parts, però, tot i conèixer les legislacions anglesa i alsaciana en matèria de disciplina, de vivenda obrera, d'ensenyament, etcètera, no canviaren la jornada laboral ni atengueren les necessitats d'educació, lactància, higiene, etcète-

ra, que reclamaven els obrers cada vegada amb més insistència. Solidàriament amb els altres fabricants i industrials, van mantenir-se forts, a falta d'una prescripció per llei, segons recollia l'informe de la Comissió de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País.¹⁵

A la memòria de la primera junta ordinària d'accionistes celebrada després de la Gloriosa, el 14 de febrer de 1869, no hi ha cap referència a les manifestacions per la llibertat ni als primers aldarulls, però sí que s'exposen les circumstàncies que patia el país des de feia sis mesos:

A la crisis de valores, a la invasión del contrabando, principalmente de género blanco en distintas provincias, debe añadirse el aumento de precio que ha tenido el algodón.

En la memòria de junta general ordinària d'accionistes de febrer de 1870 –primer i únic any del Sexenni que la societat va tenir pèrdues–, la situació es presentà d'aquesta manera:

A los graves acontecimientos que sobrevinieron después, en el siguiente semestre, la historia de la sociedad durante el año 1869 no es más que una serie no interrumpida de contratiempos superiores a todo esfuerzo y que habían de producir al fin su consiguiente resultado [...]. Particularmente, desde el momento en que se tradujeron en huelga de operarios, se hace indispensable el dar siquiera de ella una brevísima idea, a fin de que los Srs. accionistas comprendan su clase y magnitud y los motivos más inmediatos de la baja que han tenido los beneficios [...]. Ya desde mediados del primer semestre habían quedado reducidos los trabajos a cinco días por semana, y lejos de presentarse después una coyuntura favorable para elevarlos nuevamente a su importancia normal, empeoró visiblemente la situación en el segundo semestre, con motivo de las tarifas del trabajo que presentaron los obreros, que no se limitaban, como en otras ocasiones, a un aumento más o menos excesivo de sus jornales, sino que llegaron hasta a inmiscuirse en la organización interior de los establecimientos, con mengua en ellos de todo prestigio de autoridad o jefatura. Lo inadmisibile de estas pretensiones es que no estaban fundadas en dato alguno de posibilidad práctica; produjo, como es sabido, la huelga o paro de las secciones de hilados y tejidos y alguna otra secundaria en todo el radio de la capital y sus alrededores, y si bien las restantes secciones no abandonaron sus trabajos, al presentar sus tarifas el mal se hizo general, puesto que del hilado y tejido han de recibir todas ellas necesariamente su indispensable alimento. Creyose al principio que podría transigirse en breves días la falta de acuerdo entre fabricantes y operarios, pero nuevas dificultades que no son de este lugar fueron prolongando el paro hasta nueve semanas completas [es refereix al trencament del volant de les màquines de vapor bessones de l'edifici de ponent]; y hallándose reducido en

15. J. BOUZA, «Capital, trabajo y moral en la industria del siglo XIX», *Biblio. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* (Universitat de Barcelona), IX-513 (2004).

las restantes el trabajo a cinco días, resultó que de las 26 semanas del semestre sólo han trabajado 14 semanas, debiendo cargar la sociedad sobre una producción escasa, que no llegaba a 52.000 piezas, los gastos generales e inmutables que hubieran de repartirse entre 90.000 ó 100.000, en tiempos normales.

En la memòria citada es tracta també l'aixecament dels republicans federals, recolzats pels obrers que van anar a la vaga, i que resultaria un fracàs.

L'increment del salari convingut amb els obrers va ascendir a un cinc per cent.

Una altra evidència de l'existència d'aldarulls i problemes amb els obrers els dos primers anys del Sexenni el proporcionen els mateixos directors en una carta a un dels seus agents comercials, Andrés Garcia y Gallardo, de Sevilla, el 24 de desembre de 1869:

Hoy nos escriben los Srs. García Ramirez y Cia. quejándose de haber encontrado algunas piezas de una calidad inferior, y les decimos que les dará V. algunas explicaciones [...]. Por consiguiente, puede decirles que esto procede de que en la mala temporada que hemos pasado algunos operarios prevalidos de aquellas circunstancias hicieron de las suyas a su antojo y, como por efecto de las mismas no podíamos entrar en reconvenções, no nos quedó otro remedio que aguantar y sufrir las consecuencias. Afortunadamente, pasó ya aquello, por ahora, y estamos seguros de que en ninguna pieza de los dibujos nuevos encontrarán aquel defecto.

El mes de febrer de 1870, el *Diario de Barcelona* publicava notícies relatives a l'acomiadament d'un obrer sindicalista per l'incident que va provocar en abandonar el teler i dir-li al majordom «que no era un esclavo y que repetiría el hecho cuando le acomodase». La direcció va respondre uns dies després a la notícia justificant l'acomiadament. És un clar indicatiu que l'acció sindical també havia penetrat dins de la societat que estudiem.

La coneguda vaga contra les llesves per la guerra de Cuba, en els mesos de març i abril, també va originar forts aldarulls a Gràcia i a Sants. Carles Enrech descriu alguns aspectes d'aquest esdeveniment a Sants.¹⁶ Així, moltes de les dones treballadores a la fàbrica van manifestar-se davant l'Ajuntament santsenc i van participar en les barricades davant la porta d'entrada a la fàbrica. D'elles en tenim constància per haver estat reproduïdes a la revista *La Ilustración Española*.

Encara vindrien moments pitjors per a la societat: l'acció del moviment sindicalista es va veure enfortida pels efectes de la comuna de París, i el radicalisme obrer es va fer fort.

Per evitar conflictes, i possiblement seguint la línia marcada d'assoliment de consens, creiem que dins de la societat va existir i va actuar una taula de nego-

16. C. ENRECH, *Entre Sans i sants. Història social i política d'una població industrial a les portes de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2004.

ciació entre directius i obrers, una mena de simulacre dels jurats mixtos, per a solucionar el conflicte de 1872, segons es desprèn de l'acta de la junta d'accionistes celebrada el 2 de febrer de 1873, que fa referència a la marxa de la societat durant el segon semestre de 1872. Els directors deien:

Ya desde principios del año se presentaron, por parte de los operarios, algunas pretensiones de aumento de retribución de su trabajo, que se fueron arreglando amistosamente según se indicó en la memoria leída en la última junta general; pero desde el mes de agosto, y principalmente en el de noviembre, tomaron estas demandas un carácter más preciso y mucho más extenso, puesto que abrazaban por completo las secciones que cuentan con un personal más numeroso. Así, en la fábrica de Sans, como en la de ésta, la sección de hilados y preparaciones en ésta y en Sans la de tejidos, que forman en junto 1.110 individuos, presentaron unas nuevas tarifas de pago de sus trabajos, excesivas en sumo grado y de imposible adopción por parte de la sociedad. La Dirección, celosa de los intereses que le están confiados y en consulta con los dignos Srs. de la Junta de inspección, hubo de demostrarlo, así con muy detenidos estudios y con extensos datos que pudo proporcionarse de los precios de las principales fábricas de esta ciudad y de sus alrededores, con las cuales ha de sostener la competencia en el mercado, y esto dió lugar a varias contestaciones, siempre decorosas y por escrito, en las que, si bien admitía esta sociedad un razonable aumento, no podía, sin embargo, llenar las aspiraciones de los operarios. Prescinde la sociedad de la parte que pudieran tener en estas contestaciones influencias extrañas a la sociedad, puesto que, como queda dicho, fueron aquellos siempre dignos y mesurados, pero la tramitación fue trabajosa, se sucedieron por una y otra parte las consultas, la Dirección tuvo repetidas ocasiones de estimar el prudente consejo de la Junta de inspección, con la cual marchó siempre de completo acuerdo, y presentó, por fin, las tarifas que en los últimos resultados podía arrostrar para salvar de mayores conflictos el capital social y la buena armonía que constantemente ha procurado con los operarios. No fueron de inmediato aceptadas estas tarifas, antes al contrario, produjeron una expresión de resentimiento a todas luces infundada, al considerar que el nuevo sacrificio que se imponía la sociedad alcanzaba unos \$ 15.000 anuales próximamente. Pero habiéndose así demostrado, manteniéndoles esta sociedad con firmeza y entrando sin dudas en reflexión los operarios, para quienes habían de ser también desastrosos los efectos de un rompimiento, se aceptaron por fin dichas tarifas el doce de diciembre, retrayendo sus efectos a la primera semana del mismo mes.

La minsa correspondència interna que es conserva de l'any 1873 –dipositada al Museu de Premià–, mantinguda entre Joseph Capdevila, un majordom de Sants de la secció de blanqueig, tints i estampació, i els directors, permet esbrinar com estaven al corrent de tots el conflictes laborals que s'anaven produint a les diferents seccions de la fàbrica de Sants, reclamant la reducció laboral a deu hores

i acabar els disabtes la jornada laboral a les quatre de la tarda, independentment que durant la setmana hi hagués un dia festiu.

L'any següent, amb el pronunciament del general Pavía el gener de 1874, la paralització dels obrers va ser molt breu. Així s'explicà als accionistes en la junta de 9 d'agost:

Aunque no pudo verse enteramente libre de los paros e interrupciones que más o menos generales y prolongados afectaron a muchos de los anteriores, los tuvo breves y de escasa importancia relativa en los meses de enero y febrero, habiendo terminado unos por arreglo de diferencias y por efecto otros de los cambios que experimentó el país.

Sens dubte, l'acció del general Martínez Campos a Catalunya va ser efectiva. Així, doncs, la importància de *La España Industrial*, en magnitud i nombre de treballadors, no podia restar aliena al moviment de reivindicació general proposat pels obrers.

L'acció mutualista i de socors de *La España Industrial*

La España Industrial, en els primers estatuts, aprovats el 17 de febrer de 1847, contemplava l'existència d'una "Caja benéfica" per als seus operaris. Possiblement, la manera com va afectar a la societat la crisi de 1848, que va obligar el govern a legislar en el sentit d'obligar a les societats anònimes a crear un fons de reserva, separat de la circulació i conservat a la Caixa de Dipòsits, tot protegint els accionistes, va impedir la seva materialització. El 1868, la nova legislació en matèria econòmica del govern provisional –decret de 28 d'octubre– va donar llibertat a les companyies per accions de constituir-se a l'empara de la legislació del Codi de Comerç. A aquest decret també s'hi podien acollir les companyies ja constituïdes. Llavors, *La España Industrial* va alliberar el fons de reserva, que ascendia, el 1868, a 25.000 \$. L'operació d'inversió posterior que va fer li va resultar del tot lucrativa: en lloc de continuar retenint aquesta quantitat al banc, amb un interès del 3 a 4 per cent anual, va comprar 400 bons de l'emprèstit nacional de 200 milions d'escuts emès pel govern, a un interès del 8 per cent.

Ara bé, si no es va materialitzar la lletra dels estatuts –primer en l'epidèmia del còlera de 1854 i, sobretot, en la de 1865, d'extrema virulència i que podia afectar la producció de la societat–, molt probablement va ser per l'estret marge de beneficis que es podien repartir i la necessitat de disposar de diners circulants. Tanmateix, va ser amb motiu de la declaració de la pesta del còlera de 1865 quan els directors mostraren el seu tarannà humanitari, en una mena de barreja entre filantropia i interès econòmic.

Al respecte, és molt il·lustrativa la visita que va fer una Comissió de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País el 14 de febrer de 1867 a la fàbrica de Sants, amb la intenció de conèixer a fons les activitats hospitalàries que els directors van improvisar en dues naus de la fàbrica amb motiu de l'epi-

dèmia de còlera de 1865, l'ajuda pecuniària a les famílies dels obrers afectats per la malaltia i també la creació, a iniciativa dels directors, d'una caixa d'estalvis i un montepio de socors mutus. L'informe posterior que dita comissió va redactar ha estat transcrit i publicat en detall.¹⁷

Les despeses que va ocasionar l'epidèmia de febre groga de 1870 a la societat van manifestar-se a la junta general d'accionistes de febrer de 1871. Per evitar «los peligros que la experiencia indica como temibles escollos en que pueda estrellarse su actividad y buen celo», els directors van proposar a la Junta d'Inspecció una proposta relativa a la disponibilitat del capital circulant i referent a l'activitat de socors, que aquesta va aprovar i que posteriorment va ser exposada en la junta general. Proposaven:

Hacer extensiva a otra clase de siniestros la acumulación de premios que está haciendo la sociedad de los seguros de incendios, que bajo esta base se creyó conveniente suprimir en junta general de accionistas de 3 de junio de 1860, y es de esperar que estas medidas coadyuven poderosamente, con el auxilio de la Providencia, a consolidar la marcha de esta sociedad, abriendo a sus negocios un porvenir más seguro.

Així, doncs, el que la direcció proposava era recuperar la capacitat per a poder atendre les necessitats imprevisibles que es presentaven, fent ús de les bonificacions que n'obtenia la societat de les assegurances contra incendis, podent-les aplicar a qualsevol contingència fortuïta i imprevisible –com van haver de fer al declarar-se l'epidèmia de febre groga el 1870– que els va obligar a llogar un nou despatx fora de la ciutat, al passeig de Gràcia, per evitar mals majors i també per ajudar tots els afectats. També, sense cap dubte, va ser una de les empreses que va contribuir amb un donatiu a l'Ajuntament de Sants per redimir els cridats a llesves de 1869 i el que es feu per atendre els afectats per la febre groga.

Fracassada la República i controlada la guerra carlina, els industrials podien projectar nous estils de tractament dels operaris fidels, doncs l'ordre i la pau social estarien novament assegurats.

Ja en la junta general d'accionistes de 9 d'agost de 1874, la direcció exposà que, inspirant-se en l'acord de juny de 1860, i ampliat després amb unanimitat i noves facultats en la junta general de 5 de febrer de 1871, «ha creído deber fijar en 4.000 \$ la reserva semestral del finido ejercicio para el fondo destinado a los siniestros de incendios y demás que por cualquier concepto pueda experimentar la sociedad, aumentando así la garantía de una marcha expedita y desahogada, y asegurando mejor, en lo que cabe, la integridad de los dividendos sucesivos».

Tanmateix, tot i que no podem deixar a banda l'interés personal i social d'aquestes propostes de destinar una part del fons de sinistres a pal·liar altres contingències de caràcter humanitari, s'ha de fer palès que la direcció de la societat ja decidí retirar 90.000 rals del balanç de 1874 i destinar-los en endavant al

17. BOUZA, «Capital, trabajo y moral...».

fons de sinistres d'incendis o altre tipus d'accident que pogués passar. Per indicació de la direcció, en aquella mateixa junta d'accionistes, la Junta d'Inspecció feia la següent proposta:

Es propio de las empresas de alguna consideración que cuentan con un fundamento sólido y aspiran a una existencia próspera y duradera, el premiar en circunstancias determinadas los méritos y servicios extraordinarios de sus empleados y dependientes, ya sea como muestra de gratitud por los actos aislados de espontánea abnegación, o ya como recompensa de constantes y prolongados esfuerzos de aquellos, que sin la perspectiva de notable mejora en su posición consumen los esfuerzos de una vida honrada y laboriosa, sobrepujando con afición inquebrantable, el cumplimiento de los deberes de su cargo.

A continuació, manifestà que no era l'única societat que oferia aquests premis o ajuts als seus empleats. Així, entre les societats i corporacions que tenien reglamentada alguna institució relacionada amb aquest aspecte s'hi trobava el Banc de Barcelona, que destinava a un fons especial un 1% dels beneficis anuals, entre altres partides, per atendre els seus treballadors. Referint-se a *La España Industrial*, deia que si no havia disposat mai d'un tipus de fons similar, tampoc abans de la reforma dels estatuts el 1866 havia desatès aquells casos de mèrit rellevant, malgrat que sempre ho havia fet en petita escala i només com a actes de simple administració. A partir d'aquesta reforma de 1866, la direcció i la junta havien perdut les facultats per a otorgar cap premi ni cap recompensa de caràcter vitalici o de pensió, ni encara en els casos que es podrien considerar com a deure ineludible. Exposava la Junta d'Inspecció que havia arribat el moment en el que es podia acordar alguna cosa, sobretot des que hom disposava d'una reserva de sinistres de naturalesa mòbil i independent dels negocis, encara que s'apliqués sempre dins d'un límit modest.

Ho explicava i justificava dient com la creació d'aquesta reserva especial de sinistres acordada el 1860 i ampliada el 1871 havia beneficiat la societat en el sentit d'influir poderosament a l'alleujament dels negocis i en el foment de la producció social. Per tot això i per a contribuir a la bona marxa de l'administració, prestant a l'hora estímuls als empleats i dependents i auxiliant, en la mesura del que fos possible, la situació precària que pogués afligir a qui més mèrits podia haver fet, la direcció i la Junta d'Inspecció van proposar:

Que el objeto de la reserva de siniestros determinado a su creación en 1860, y ampliado después en 1871, se ampliase nuevamente para subvenir a las recompensas de gratitud a que extraordinariamente se hubiesen hecho acreedores, por relevantes servicios a la Sociedad, los empleados o dependientes que se inutilicen en el desempeño de sus cargos, o a las familias de los que con tales merecimientos fallecieren; dado el supuesto de que necesitaren este auxilio para atender a su situación, y sin carácter obligatorio ni creación de derecho en ningún caso, todo ello al juicio prudente de la Dirección y la Junta Inspectora, y sin que las concesiones que se otorguen en este concepto puedan exceder la suma de quince mil reales anuales.

Així, doncs, a partir de 1875, van crear un fons de reserva que va contribuir a mitigar les necessitats més peremptòries dels obrers fidels a la societat, les d'aquells que van patir un accident laboral o, en altres ocasions, per ajudar a lliurar-los d'anar a l'exèrcit, etcètera. Tenim constància, per la correspondència, del tràmits que van fer, el 1874, davant el Ministeri de la guerra, per a evitar que un jove de 20 anys fos cridat a files.

La creació d'aquest fons, doncs, tenia com a finalitat no entorpir el bon funcionament de la fàbrica, però també premiar i auxiliar els obrers. No podem assegurar fins quan va ser vigent aquest fons de reserva. Suposem que va estar actiu fins a començament del segle xx, quan el govern dictà les primeres disposicions de protecció social. Tanmateix, amb motiu del cinquentenari de la societat, la revista *El Faro, revista decenal de Seguros y Bomberos*, deia:

Los trabajadores de *La España Industrial* han podido ver asegurado su salario no sólo en tiempos normales sino aún en las crueles temporadas de epidemia, porque ni cuando ocurrió el cólera de 1854, ni el de 1865, ni durante la fiebre amarilla de 1870, aquella fábrica cerró sus puertas, sino que la Compañía con mano pródiga socorrió a los necesitados en especie y en dinero [...] ha favorecido a sus operarios ya haciendo préstamos sin interés reintegrables a razón de 2,5 pts por semana, bien para librar a sus hijos del servicio militar, bien para salir de apuros en caso de enfermedad, etc.